

A nyomdahiba mint a textológiai ideális szöveg provokáció*

„Az igazi tudományos kritika lényege ez, melynek legmélyebb természetében van, hogy megkeresi a hibákat, de megkeresi rögtön a tévedés okait is, s már ezért azonnal megért és megbo csát, sőt szeret. Egy tévedés a filológus előtt egyike az objektu moknak, amelyekkel tudománya foglalkozik; éppúgy megérteni vágyik, éppoly kevés oka van rá haragudni, éppoly érdeklődés sel, sőt szeretettel vizsgálja, mint a természettudós a bogarat, melyet tanulmányoz.”

(Babits Mihály)

Bevezetés: a másolati és a szerzői filológiáról

Jelen tanulmány tárgya Babits Mihály verseinek kritikai kiadását célzó, s ezért alapvetően textológiai, szövegkritikai jellegű munkánk során körvonalazódott, amikor egy különleges – alább részletesen ismerttetendő – jelenségre lettünk figyelmesek. A mottóul választott idézetben, Babits Király Györgyről írt nekrológiájában ugyan nem a szövegkritikus munkájáról van elsődlegesen szó, a tudományos kritika jelen esetben más filológusok és értelmezők tévedéseinek, hibái-

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

nak a bírálatát jelenti, mégis találónak gondoltuk éppen ezzel az idézettel kezdeni tanulmányunkat, mert egy konkrét példából kiindulva mi is egy hiba, pontosabban egy hibatípus megértését tűzzük ki célul, és kísérletet teszünk a vizsgált textológiai jelenség fogalmi megragadására.

Aki filológiával foglalkozik, pontosan tudja, hányféle lehetőség van arra, hogy hibát vétsünk egy szöveg kiolvasása és átírása, datálása vagy jegyzetapparátusának elkészítése során, nem beszélve arról, hogy a korrektori figyelmetlenségből eredő nyomdahiba esetenként a kritikai kiadásokat sem kíméli. Kétségtelen viszont, hogy a filológiai munka – mint minden tudományos tevékenység – színvonalának kizárólag a *hibátlan*ság ideája lehet a fokmérője. Az 1923-ban megjelent, Dézsi Lajos által készített Balassi-kiadás kapcsán Babits is pontosan megfogalmazza ezt a filológussal szemben támasztott elvárást: „Az *irodalmi* kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik, ezek a pozitívumok, minél jobb valamelyik mű, annál többet lehet beszélni róla, ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképpen van a *kiadás filológiai* munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság, sokszor szinte negatív valami, szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogózkodást a szónak.”¹

¹ BABITS Mihály, *Balassa* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, kiad. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978 (Babits Mihály művei), II, 118. (Kiemelés az eredetiben)

A *hiba* azonban más értelemben is orientáló pontja a filológusi praxisnak, mégpedig abban az értelemben, ahogyan azt egyetemi jegyzetében Stoll Béla megfogalmazza: „A szövegkritikus feladata az, hogy – a szerző szándékával összhangban – a szöveg invariáns jellegét megőrizze, illetőleg az eredeti szöveget helyreállítsa. Tevékenységének lényege tehát: hibák keresése.”² Amikor Stoll Béla ezt a mondatot megfogalmazta, akkor szerzői szöveg nélküli, kizárólag másolati hagyományban élő szövegek sajtó alá rendezésének problémája lebeghetett a szeme előtt. A textológiai munkát ugyanis két nagy módszertani területre oszthatjuk: van a másolati, illetve a szerzői szöveghagyománnyal foglalkozó textológia.³ Amikor nincs egy szövegről autográf vagy ideográf szövegforrásunk, vagyis csak a szerzői szövegről vagy annak másolatairól készült másolatok állnak rendelkezésünkre, akkor beszélhetünk másolati filológiáról. Ilyenkor a sajtó alá rendezői munka legegyszerűbb módszertana, ha feltételezünk egy hibátlan eredetit, amelynek rekonstruálása lesz a szöveggondozó feladata. Ideális esetben a szöveghagyományozódás folyamata nem változtatott az eredeti szövegen:

² STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban: Egyetemi segédkönyv*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 6.

³ Bár a magyar szakirodalomban még nem láttuk e felosztást, használhatónak és operatívnak gondoljuk, ezért a nemzetközi textológia gyakorlatával összhangban mi is élünk vele: Paola ITALIA, Giulia RABONI, *What is Authorial Philology?*, Cambridge, Open Book Publishers, 2021, hozzáférés: 2023.03.10., DOI: [/doi.org/10.11647/OBP0224](https://doi.org/10.11647/OBP0224); *La filologia dei testi d'autore*, ed. Simona BRAMBILLA e Maurizio FIORILIA, Firenze, Cesati Editore, 2009.

minden másoló pontosan és hűen örökíti tovább az eredeti szöveget, és semmilyen más szövegváltoztató hatás sem éri a szerző által egykor megírt szöveget – csakhogy az ilyen ideális eset a valóságban ritkább, mint a nyomdahiba nélküli könyv. A való életben a másolók hibáznak, és a szöveg mindenféle más változásnak és romlásnak (elvész egy könyvlap, a könyvkötő levágja a margót stb.) ki van téve, így kerülnek hibák, hiányok és félreértések a szövegbe. A másolati filológia nem tehet mást, mint különböző módszerekkel megpróbálja tetten érni ezeket a hibákat, és helyreállítani az egyetlen helyes eredeti szöveget. Számára a szöveg különböző másolati példányai a „szövegtanúk”. Már maga a szakterminus is pontosan rámutat a tudományos módszertanra. Olyan „tanú” a másolat, ami az egykori eredetiről tanúként máig őrzi az információkat. Amikor a másolati szöveghagyomány különböző szövegtanúiban olvasati eltéréseket tapasztalunk, akkor joggal beszélünk hibákról: az volt ugyanis a feltételezésünk, hogy van egy hibátlan eredeti szöveg – ehhez képest az eltérés csakis hiba lehet. (Természetesen elképzelhető, hogy nem egy „eredeti” van, vagyis maga szerző többféle variációban írta meg a szövegét, de amíg ez egyértelműen be nem bizonyosodik a másolatok alapján, addig nem érdemes ilyesmivel bonyolítani a már eleve nehéz szövegrekonstrukciós munkát.)

Egészen más elv és módszertan jellemzi a szerzői filológiát, ahol a szöveghagyományt autográf példány vagy példányok jelentik. Ha egy

szövegből rendelkezésünkre áll az a példány, amit maga a szerző írt le a saját kezével, vagy aminek felügyelte a leírását, akkor nyilvánvalóan a feladat nem a „rekonstrukció”, az egyetlen helyes szöveg helyreállítása. A valóság természetesen itt is produkál mindenféle nehézségeket: például, hogy a szerzői kézírást, esetleg gyorsírást nehéz kiolvasni és megfejteni; hogy több, egymástól eltérő, de egyaránt a szerző felügyeletével készült példány áll rendelkezésünkre, de az ilyen esetek sem igényelnek „helyreállítást” és „rekonstrukciót”, legfeljebb pontos és szabatos leírást és kritikai mérlegelést. A szerző kezéhez és felügyeletéhez visszavezethető példányokat így nem is „szövegtanúknak” nevezzük (nem az egykori szöveg létét tanúsítják, hiszen ők maguk a „szöveg”), hanem „szövegváltozatoknak”. Az olvasati különbségek pedig nem „hibák”, hanem „variánsok”, amelyek között gyakran nincs hierarchia. Természetes, hogy egy-egy változtatás nem ugyanolyan mértékben kötődik magához a szerzőhöz. Nem ugyanolyan típusú változás a szövegben, ha a szerző átír a még kéziratban lévő változatban egy szót, vagy ha beleegyezik egy szerkesztő által javasolt módosításba, esetleg ha jóváhagyja a szedő véletlenszerű – de érdekes eredményt produkáló – változtatását. A filológus azonban itt nem a változtatások és az ebből következő variánsok hierarchiáját próbálja felállítani, hanem a szöveg alakulásának folyamatát dokumentálja.

Összegezve: a másolati filológia elvrendszerének kulcsszava a *hiba*, ellenben a szerzői filológia – melynek az utóbbi évtizedekben nagy elméleti eredményeket produkáló egyik részdiszciplínája a genetikus szövegkritika – a *variánsra* épít. Stoll Béla fenti meghatározását így fogalmazhatnánk át: „A szövegkritikus feladata az, hogy – az irodalmi folyamat szövegalkító mechanizmusait tudatosítva – a szöveg transzformációinak állomásait bemutassa, mérlegelje és magyarázza. Tevékenységének lényege tehát: variánsok keresése.”

Hiba és elvi következetlenség lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy az autográfokkal felszerelt szerzői szöveghagyományban csak variánsok léteznek, hibák pedig nem. A nyilvánvaló toll- és nyomdahibákra, a figyelmetlenségből adódó zavarosságokra a sajtó alá rendezőnek még akkor is érdemes hibaként tekinteni, ha a hibát mutató szövegváltozatot a szerző autorizálta – mert például nem vette észre vagy nem törődött vele –, és így az olvasók számára a „hibás” változat maradt a szöveghagyományban.⁴

Babits Mihály az egyik legnagyobb kéziratos hagyatékot az utókorra örökítő magyar szerző, vagyis életművét érdemes a szerzői filológia mód-

⁴ A Babits-filológia ismert példája az *Esti kérdés*, amelynek a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötet első kiadásába került változatában, a 26. sorban a szerzői „utcalángok” helyett a szedő véletlenül (vagy tréfás kedvében?) az „utcalányok” szót illesztette. Ez egyértelműen hiba. Az esetről bővebben lásd: KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Bp., Argumentum, 1998, 32; Uő., *Teremtő műfeldolgozás: Bergson időszemléletének hatása az Esti kérdésben* = K. Á., *Esti kérdések: Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2021 (MIT füzetek, 9), 243–244.

szertanával megközelíteni.⁵ Ám az alább ismertetendő jelenség éppen azért érdekes, mert a szerző életében megjelent – vagyis elvileg általa autorizált – szövegváltozat hemzseg a hibáktól. A tudományos módszertant követve tehát mi variánsok keresésére indultunk, és hibákba ütköztünk.

Történeti kontextus

A Babits-versek kritikai kiadásának sajtó alá rendezése során azzal az elsőre különös dologgal szembesültünk, hogy az 1920-ban a Táltos Kiadónál megjelent *Nyugtalanság völgye* című kötet különböző példányaiban a betűkiesésből adódó sajtóhibák rendszertelenül fordulnak elő. Pontosabban fogalmazva: mintegy harminc példány átvizsgálása után azt tapasztaltuk, hogy a sajtóhiba összesen húsz verssorban fordul elő, ez a kötet harmincnyolc verse közül mindössze nyolcnak a szövegét érinti, viszont a nyomdahi-bák jelenléte szempontjából szinte nem talál-

⁵ Így is tesz a Babits-filológia. Csak néhány tanulmányt idézünk a genetikus filológia elvi belátásait felhasználó Babits-irodalomból. A versek esetében lásd: KELEVEZ, *A keletkező...*, i. m.; SZÉNÁSI Zoltán, *Textológia és interpretáció: Filológiai és szövegkritikai vizsgálódások Babits Mihály 1916 és 1920 között keletkezett versei kapcsán*, Bp., Universitas, 2022; BUDA Attila, MAJOR Ágnes, *A Babits-versek kritikai kiadásának átalakulása, avagy a kéziratok hagyatéka változásának következményei*, Irodalomtörténet, 2019/4, 435–447. A széppróza esetében: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001; BUDA Attila, *Babits Mihály műveinek genetikus kiadásáról: Szépprózai művek*, Iskolakultúra, 2001/4, 24–34. A műfordítások esetében pedig: MÁTYUS Norbert, *Babits és Dante: Filológiai közelítés Babits Pokol-fordításához*, Bp., Szent István Társulat, 2015.

BABITS: NYUGTALANSÁG VÖLGYE

Ekönyv különböző példányaiból nyomtatás közben technikai okokból betűk és szavak estek ki. Kérjük az olvasót, hogy a megcsonkult sorokat olvasás előtt egészítse ki, a következőképpen:

5. oldal I. strófa 4. sor:
... — mert nincsen gyönyörűség
5. oldal II. strófa 1. sor:
... elborított a Sok
5. oldal III. strófa 1. sor:
... és mint gonosz erdőben farkasok,
11. oldal, alulról 6. sor:
jere fájó fejjel, fáradt innal
12. oldal I. strófa 2. sor:
Az a prémes ur, ...
13. oldal 3. verssor:
téli mezőket —
14. oldal utolsó verssor:
... akiket szeret, s nem hagynánk el soha őket!
19. oldal 1. verssor:
Ész! mikor esztelen csatákba ...
19. oldal 3. verssor:
és ha a régi szók gyűrűit ...
20. oldal, alulról 5. verssor:
túl, az örök Formák honában él, és élete nem rokon
20. oldal utolsó sor:
... sugaraknak mért szövevényeit szövéen
26. oldal II. strófa 2. és 3. sor:
mi akik ölünk harag nélkül
s halunk haszonnak hite nélkül,
42. oldal II. strófa 2—4. sor:
ima, sirás: — mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk ...
43. oldal 1. sor:
kikelt belőle ...

a téli mezőkön — mily fagyos mezőkre
rángatja és milyen
célok szerint — kinek a céljai szerint — mert
rabok
vagyunk valamennyien — ó Istenem, ha
valamennyien
eggyüvé ülhetnénk még egyszer akik szeretjük
egymást, szegény de nyugodt

házakba, kiki maga szeretteivel eggyüvé
ülhetne élni nyugodt
halálig mint jámbor állatok — de ez nem
volna talán
fontos az ily jól fészült szakállu uraknak akik
gyertyájuk szokott
fényével szűkítik maguknak a világot hogy
semmi talány,
semmi sötétség ne maradjon, hogy ne lássák
a téli mezőket
és ne gondoljanak arra, hogy mi van ott
mi van messze a téli
mezőkön — ó Istenem, ha még egyszer eggyüvé
ülhetnénk élni
kiki azokkal akiket sz
el soha őket!

*2. kép Az Éji út
utolsó sora 1.*

14

a téli mezőkön — mily fagyos mezőkre
rángatja és milyen
célok szerint — kinek a céljai szerint — mert
rabok
vagyunk valamennyien — ó Istenem, ha
valamennyien
eggyüvé ülhetnénk még egyszer akik szeretjük
egymást, szegény de nyugodt

házakba, kiki maga szeretteivel eggyüvé
ülhetne élni nyugodt
halálig mint jámbor állatok — de ez nem
volna talán
fontos az ily jól fészült szakállu uraknak akik
gyertyájuk szokott
fényével szűkítik maguknak a világot hogy
semmi talány,
semmi sötétség ne maradjon, hogy ne lássák
a téli mezőket
és ne gondoljanak arra, hogy mi van ott
mi van messze a téli
mezőkön — ó Istenem, ha még egyszer eggyüvé
ülhetnénk élni
kiki azokkal akiket szeret s nem hagynánk
el soha őket!

*3. kép Az Éji út
utolsó sora 2.*

tunk két egyforma példány. Azaz nem minden betűkiesés fedezhető fel minden példányban, vannak olyan szöveghelyek, melyek az egyikben hibátlanok, míg a másikban hibásan szerepelnek, esetleg egyes hibahelyeken a betűkiesés mértéke is eltér. A nyomdahibákat a megjelenést követően a kiadó és Babits is észlelte, a kötet mellé hibajegyzéket mellékeltek, mely 17 sor „hibátlan” szövegét közölte. Néhány hibát tehát maga a költő sem vett észre, és előfordul, hogy bizonyos szöveghelyeket (mint például az *Éji út* című vers utolsó sorát a kötet 14. oldalán) úgy javított, hogy a hibajegyzéken szereplő sorvariáns eltér a kötet egyes példányaiban „hibátlanul” szereplő változatoktól.⁶

A fentebb leírt konkrét eset, bármennyire is különösnek tűnik, nem egyedi jelenség, lényegében a könyvnyomtatás történetével egyidős, textológiai következményekkel is járó, alapvetően nyomdatechnikai és nyomdászattörténeti problémával állunk szemben. Már a Gutenberg által készített Biblia esetében megfigyelték, hogy ugyanabban a szedésben készült példányok között különféle szövegváltozatok vannak, ami abból fakad, hogy a kézinyomdák időszakában a nyomtatás folyamatában a nyomdászok időnként leállították a nyomtatást, hogy a már kinyomtatott íveken felfedezett hibákat kijavít-

⁶ A konkrét textológiai eset leírásáról és a *Nyugtalanság völgye* kötetben található betűkieséses hibák lehetséges okáról: SZÉNÁSI Zoltán, *Lucifer a nyomdagépből: A Nyugtalanság völgye kiadástörténete*, Magyar Könyvszemle, 2022/1, 86–110, <https://doi.org/10.17167/mksz.2022.1.86-110>.

sák. Ennek köszönhetően egy nyomtatási folyamatban keletkeztek hibás és javított nyomdai ívek, de mivel a papír igen drága volt, a hibás íveket is bekötötték, ezért találhatunk a korai kiadványok között olyan, egy szedésben készült példányokat, melyek eltérnek abból szempontból, hogy milyen arányban tartalmazzák a hibás és a javított íveket.⁷ Az angolszász terminológia erre, a nyomdában keletkezett, ugyanabban a kiadásban megfigyelhető eltérő olvasatokra alkalmazza a „press variant” vagy a „stop-press variant” kifejezést, a magyar nyelvű filológia az előbbinek megfelelő „nyomdai variáns”, „nyomásvariáns” terminust használja.

Régi könyvek esetében számtalan oka lehet annak, hogy az egy szedésben készült kiadvány példányai között eltérések figyelhetők meg, ezek visszavezethetők a nyomdai kivitelezésre és az anyag minőségére, valamint arra, hogy az évszázadok során hogyan bántak a könyvvel mint tárggyal (mennyire rongálódott, csonkult stb.). A különbségeknek jelentős része tehát textológiai szempontból nem tekinthető relevánsnak, bár a nyomdászat- és a könyvtörténet számára érdekes kérdéseket vethet fel. Egyetlen példát említve csupán: korábban azt feltételezték, hogy a nyomdai előállítás során a könyvek példányait a javítás előtti és utáni szövegállapotot őrző lapokból véletlenszerűen állították össze. Az újabb elemzések azonban kimutatták, hogy a

⁷ Vö. Mari AGATA, *Stop-Press Variants in the Gutenberg Bible: The First Report of the Collation*, The Papers of the Bibliographical Society of America, 2003/2, 140.

javítás előtt és után nyomtatott ívek közel sem véletlenül kerültek egymás mellé az egyes példányokban, és ennek során nyomdai munkafolyamatokra, a kinyomtatott ívek kezelésére vonatkozóan is fontos felismerések születtek.⁸ Habár a koraujkori irodalom történetéből jó néhány példát említhetnénk, legbehatóbban ezt a jelenséget a Shakespeare-filológia vizsgálta. Másrészt a Shakespeare-drámák nyomdai variánsainak összehasonlítása figyelemreméltó, más hasonló esetek vizsgálatában is használható innovációt eredményezett. A negyvenes évek végén Charlton Hinman Shakespeare-kutató hozta létre a mechanikus elven működő és később róla elnevezett Hinman Collatort, mely nagyban meggyorsította és precízebbé tette a nyomdai variánsok – korábban szabad szemmel, az egyes példányok átvizsgálásával végzett időigényes és más értelemben szintén mechanikus – összevetését.⁹ Ma erre a feladatra már a digitális technológia kínál új lehetőségeket.¹⁰ Bár nem állíthatjuk, hogy a nyomdai variánsok problematikája a Shakespeare-filológia központi kérdései közé tartozna, mégis a fentebb jelzett technológiai fejlesztések mellett olyan valóban központinak tekinthető kérdésekkel is érintkezik, mint a szerzőség problémája, nevezetesen, hogy a javítások előtti vagy

⁸ Joseph A. DANE, *Perfect Order and Perfected Order: The Evidence from Press-Variants of Early Seventeenth-Century Quartos*, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 1996/3, 272–320.

⁹ Steven Escar SMITH, „*The Eternal Verities Verified*”: *Charlton Hinman and the Roots of Mechanical Collation*, *Studies in Bibliography*, 2000, 129–161.

¹⁰ AGATA, *i. m.*, 312.

utáni változat áll-e közelebb a „szerző szándéka” szerinti szöveghez.¹¹

A nyomdai variáns problematikája tehát nem jelent újdonságot a filológiában, bár új, érdekes megfigyelésekre és hipotézisekre továbbra is alkalmat kínál. Kőszeghy Péter például Balassi Bálint istenes verseinek kiadástörténeti hagyományát vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az 1633-as bécsi kiadás példányaiban megfigyelhető kézírásos javítások nem a későbbi olvasó bejegyzései, hanem még a nyomdában keletkeztek, tehát a kézzel való javítás is lehet nyomdai változat.¹² Fehér M. István említi *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció* című tanulmányában a Schelling kritikai kiadás esetét, amelynek sajtó alá rendezői szembesültek azzal a ténnyel, hogy egy kiadáson belül is több szövegváltozat létezik. Ebben az esetben azonban, mint megállapították, a nyomdai variánsok létrejötte nem egyszerűen a nyomtatási folyamat során eszközölt javításokból fakadt, hanem abból, hogy a nyomdában nem volt elég ólombetű, ezért az egyes íveket szétszedték, majd újratördelték és -nyomták, közben pedig javításokat is végrehajtottak a szövegen.¹³

Visszatérve a Shakespeare-filológiához: habár

¹¹ Gabriel EGAN, *The Editorial Problem of Press Variants: Q2 Hamlet as a Test Case*, Bibliographical Society of America, 2012/3, 314–315.

¹² KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphion*, Bp., Balassi, 2014, 212.

¹³ FEHÉR M. István, *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció: A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Bp., Ráció, 2009 (Filológia), I, 126.

a nyomdai variánsok problematikája valóban nem sorolható a legtöbbet tárgyalt filológiai-textológiai témák közé, a nagyközönségnek szánt, terjedelmes bevezető tanulmánnyal ellátott összkiadások jellemzően meg sem említik ezt a nyomdászattörténeti vonatkozású textológiai problematikát. Ugyanakkor az utóbbi évtizedekben egyre meghatározóbbá váló metafilológiai elméletek azzal együtt, hogy – szakítva az ideális szöveg metafizikai ideájával – a filológiai vizsgálódások fókuszába minél inkább a szöveg materialitásának kérdését állították, s ezáltal már nem a szöveg invariáns jellegének megőrzését tűzték ki célul, hanem a szöveg eredendő instabilitását hangsúlyozták. A korai Shakespeare-kiadások kapcsán ebből a szempontból is nagyobb figyelem esik az úgynevezett kvartók és fóliók egymáshoz való viszonyára, a „jó” és a „rossz” kvartók meghatározására (esetleg a megkülönböztetés eredendően téves voltára), a központosítás megállapítására és más hasonló kérdésekre, ugyanakkor az egyes kiadásokon belül megfigyelhető nyomdai variánsok meglete további példával szolgál a szöveg instabilitásának tapasztalatához, mely elől – mint megválaszolandó kérdéseket felvető probléma elől – a szövegkiadás sem térhet ki.

Mivel számunkra is kérdés, hogy a *Nyugtalan-ság völgye* kötetben tapasztalt hibavariációkat a kritikai kiadásban hogyan tüntessük fel, érdemes megnézni, hogyan kezelik ezt a különböző Shakespeare-kiadások, feltéve persze, hogy tudomást vesznek a problémáról.

Két hasonló példát említünk, ahol a szövegkiadók érintették a kérdést, s valamilyen módon reflektáltak a nyomdai változatok problémájára. A *III. Richárd* az „Első kvartó”-t (Q1) és az „Első fólió”-t (F1) párhuzamos szöveggént közlő kiadásának a sajtó alá rendezői az előszóban megemlítik a nyomdai változatok jelenlétét az egyes kiadásokban (a legtöbb a Q2-ben található), de úgy ítélik meg, hogy ezek döntő többsége textológiai nem fontos javításokat tartalmaz, mivel a nyilvánvaló nyomdahibák korrekciói. A nyomdai variánsokat tehát nem tüntetik fel külön a szövegkritikai jegyzetekben, viszont táblázatban közlik az ismert kvartókban megfigyelt nyomdai szövegváltozatokat.¹⁴ Ehhez hasonlóan járnak el a *The Arden Shakespeare* sorozatban megjelent 2007-es *Hamlet*-kiadás készítői is, akik a szövegközlés mellékletében a kvartók leírásában szintén megemlítik a nyomdai előállítás során keletkezett szövegváltozatok meglétét az egyes kvartók és a fólió esetében, és táblázatos formában közlik a nyomdai variánsokat.¹⁵

A fentebbi példák – ahogy arról később még szó lesz – a *Nyugtalanság völgye* kötetben megfigyelt esetből kiinduló fogalomtisztázásra és más textológiai kérdésekre vonatkozóan

¹⁴ William SHAKESPEARE, *The Tragedy of King Richard the Third: Parallel Texts of the First Quarto and the First Folio with Variants of the Early Quartos*, ed. Kristian SMIDT, Oslo – New York, Universitets Forlaget – Humanities Press, 1969, 14.

¹⁵ William SHAKESPEARE, *Hamlet*, ed. Ann THOMPSON, Neil TAYLOR, London, Thomson Learning, 2007 (The Arden Shakespeare, Third Series), 523–529.

is kínálnak válaszlehetőségeket, ugyanakkor a különbség is nyilvánvaló. A Babits-kötet esetében a különböző példányokban megfigyelhető szövegeltérések semmiféle emberi szándékosságot nem tükröznek. Ez egyértelműen kiderül a kötethez mellékelt hibajegyzék szövegéből: „E könyv különböző példányaiból technikai okokból betűk és szavak estek ki.” A nyomdahibák mögötti „technikai okok” pontosabb meghatározása során korábban azt a – számunkra ma is legvalószínűbbnek tűnő – hipotézist állítottuk fel, hogy a különböző példányokban lokalizálhatóan, de lényegében véletlenszerűen szóródó betűkieséses sajtóhibák oka minden bizonnyal a nyomdagép diszfunkcionális működése lehetett. Ebben az időszakban a nyomdák már nem kézisajtóval dolgoztak, hanem jóval nagyobb kapacitású nyomdagépeket, úgynevezett gyorsajtókat alkalmaztak, melyeknek különböző változatai (tégelyes sajtók és sík felületről hengerrel nyomó gépek) voltak használatban. A nyomdagépek működése alapjáraton is bizonyos fokú rezgéssel járt, melyet technikai hiba (például ha hengeres sajtó esetében a nyomóalap nincs kellően rögzítve) felerősíthet. A *Nyugtalanosság völgye* kötet előállításánál során feltehetően az történt, hogy a gép rezgése és a rosszul lezárt nyomóforma következtében a nyomtatás során a betűk egy része időnként elmozdult, és nem minden esetben érintkezett a papírral. A nyomdász beavatkozása a nyomtatás folyamatába ebben az esetben annyiban sejthető, hogy mivel a

betűkieséses sajtóhibák az ívek sorszáma szerint csökken, a nyomdász, látva a kinyomtatott íveket, észlelte a formázás hibáját, és igyekezett azt a formázó hibájának kijavításával korrigálni.¹⁶

A szerzői vagy bármilyen, a könyv előállításában résztvevő (szedő, nyomdász stb.) „szándékát” tekintve azonban érdemes ismét nagyobb történeti horizontot nyitni. A romantika kora óta a szépirodalmi művet szokás úgy tekinteni, mint aminek végső és egyetlen eredője a szerzőzési, a szöveg tehát a szerzői szándék egyértelmű le nyomata. A Shakespeare-korabeli irodalom, különösen a színpadi művek esetében (a korábbi századok irodalmáról nem is beszélve) ez a szemléletmód különösen is anakronisztikusnak tűnik, és éppen a könyvek előállítása, a nyomdászat története az, amely szemléletes példával szolgálhat arra vonatkozóan, hogy az a műalkotás, melyet a kora újkori olvasó kezébe vehetett, mindig kollaboráció eredménye volt. A Shakespeare-drámák esetében kérdés például, hogy az egyes kvartókat mi alapján nyomták, létezhetett-e szerzői kézirat, vagy az esetleges szereplők által is alakított sugópéldány volt a kiadás alapja. A szöveg formálódása pedig nem fejeződött be a nyomdába történő leadással. A 17. században, állapítja meg a korabeli nyomdászati kézikönyvek vizsgálata alapján Lisa Maruca, „a szöveg előállítója csupán az egyik közreműködő a jelentés konstruálásában. Sőt a szedő munkáját például [Moxon] úgy írja le, hogy az nem pusztán a szerző segítése a mondandója

¹⁶ Erről bővebben: SZÉNÁSI, *Lucifer a nyomdagépben...*, i. m., 100–103.

artikulációjában, hanem alkalmanként a helyettesítése is [...]. Moxon nyomdájának hierarchiájában a szedőt elsősorban a mesterhez köti hűség, nem pedig az íróhoz, akinek a koherens szöveg létrehozására irányuló képességében nem lehet föltétlenül megbízni. Méltó szöveg csakis úgy áll elő, ha a közreműködők gyümölcsöző és termékeny szinergia jegyében dolgoznak össze.”¹⁷ Néhány évtized múlva azonban – Maruca vizsgálatai szerint még a romantika kora előtt – a szedő, a nyomdász szerepe a könyv létrehozásának folyamatában egyre inkább háttérbe szorul, és feladata pusztán annyi lesz, hogy „láthatatlanul közvetítse az író lelkét”,¹⁸ azaz a nyomdai előállítás folyamatát megmutató jegyeknek fel kell oldódnia a könyv mint műalkotást hordozó tárgy anyagiságában.

A mi szempontunkból most másodlagos kérdés, hogy a szerző ki- és felemelkedése hogyan függ össze magával a nyomtatással, a könyv sokszorosításával, kapitalista árucikké válásával, és – ettől nem függetlenül – a szerzői jog törvényes kodifikációjával. Sokkal érdekesebb számunkra a könyv nyomdai előállításának folyamatában bekövetkező változás, valamint a szerző és a nyomdász térbeli elkülönülése, vagyis az, ahogy a könyv fizikai létrehozásának és a szöveg javításának helyszíne eltávolodik egymástól. A nyomdászat

¹⁷ Lisa MARUCA, *Nyomdai kézikönyvek és a betű testei*, ford. VARGA Benjámin = *Metafilológia II: Szerző, könyv, jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel, VADERNA Gábor, Bp., Ráció, 2014 (Filológia), III, 181–182.

¹⁸ *Uo.*, 183.

korai periódusában – ahogy arról fentebb már szó volt – a javítások a nyomdában, a nyomtatás folyamatában történtek, a szerző személyesen is jelen volt a könyv előállításának helyszínén. Később azonban, a 17. század elejétől kezdve, ahogy ezt *A variáns dicsérete* című tanulmányában Bernard Cerquiglini szemléletesen leírja, a nyomda a korrektúrát hazaküldi a szerzőnek, a javítás folyamata így már nem a nyomdában történik, hanem attól távol, és éppen ezzel biztosítja a szerző autoritását saját szövege felett: „Azzal, hogy a nyomdász hazaküldi őt [ti. a szerzőt] és ráterheli a szövegért viselt felelősséget (azt nyomtatják ki, amit ő jóváhagyott), elismeri, hogy a szerzőnek van valamilyen joga és hatalma... Asztalánál, ahol a művet kidolgozta, a szerző a művet változhatatlan szöveggé alakítja, melyért egyedül ő felel. Az a cselekvés, melyben az írás csúcspontjára ér, kulminál és tulajdonképpen megszűnik, vagyis az imprimatúra, mely az utolsó korrektúrajátszmákat kíséri, a 19. század elején terjed el; ez jelzi a modern szöveg megszületését.”¹⁹

A fentebb vázolt folyamat egyben azt is jelenti, hogy a nyomtatás előtti javításokat és az általában eleve több szövegváltozatot létrehozó előkészítő fázist a szerzői imprimatúra zárta le, ezt követően kerülhetett sor a kész szöveg kinyomtatására, mely lehetőség szerint már nem hordozta magán a nyomdai tevékenység különféle lenyomatait.

¹⁹ Bernard CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete: A filológia kritikai története*, ford. KESZEG Anna = *Metafilológia I: Szöveg – variáns – kommentár*; szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2011, 226–227.

Mindez persze csak egy ideális leírása a könyvkészítés folyamatának, ezzel szemben a mai napig szembesülhetünk különböző okok miatt létrejövő nyomdahibákkal, melyekkel – a legtöbb esetben – a szövegkritikai munka során is számolni kell. Más kérdés, hogy maga a szerző sem mindig tartotta magát távol a nyomdától. Talán éppen a *Nyugtalanág völgye* rendkívül rossz minőségű nyomdai kivitelezése miatt került be Babits és az Athenaeum Kiadó között 1920. december 30-án – tehát nem sokkal a kötet megjelenése után – kötött szerződésbe a szerző és a nyomda viszonyát rögzítő pont: „Az egyes művek nyomdai betüinek, formájának, külalakjának megállapításánál az Ön véleményét feltétlenül kikérni tartoznak és a nyomdában olly utasítást kell adnunk, amely alapján Ön a nyomdai személyezettel közvetlenül érintkezhetik, és így módjában áll a mű nyomdai előállítását ellenőrizni.”²⁰ Babits tehát a szerződés értelmében közvetlenül is kapcsolatba kerülhetett a nyomdászokkal, de ismerünk olyan 20. századi példát is, ahol maga a szerző aktívan is részt vett saját kötetének nyomdai előállításában. Stoll Béla fentebb már hivatkozott egyetemi jegyzetében említi a *Külvárosi éj* című József Attila-kötet egyik versének, a *Bánatnak* a példáját, amely 3. versszakának egyik szava a különböző példányokban eltérő alakban (*marta/martak*) szerepel. „Mivel mindkét nyomásvariánsban – állapítja meg Stoll – a sor ki van egyenlítve, a szövegváltozat úgy keletkezhetett, hogy a

²⁰ OSzK III/1693/1.

költő nyomtatás közben észrevette az értelemzavaró sajtóhibát, és az illető két sort átszedette.”²¹ Stoll tehát azt feltételezi, hogy József Attila jelen volt kötetének nyomtatásakor a nyomdában, és ellenőrizte a könyvkészítés folyamatát, a költő ugyanis rendelkezett nyomdatechnikai ismeretekkel: „József Attila páratlanul állt nemcsak nyelvismerete [...], de otthonossága tekintetében a nyomtatástechnika minden csínja-bínjában is. Kéziratait maga gépelte, s a kefelevonatokat sajátkezűleg javította; könyve tördelőjének így előre meg tudta pontosan határozni egyéni kívánságait.”²² A József Attila-vers példája azonban sokkal inkább a kora újkori nyomdai variánsok esetére emlékeztet, mivel a nyomtatás folyamatában létrejött szövegváltozatok visszavezethetők a könyv létrehozásában résztvevő személy, ez esetben a szerző közvetlen beavatkozására, míg a vizsgált Babits-kötet szövegváltozatai a könyvelőállítás technikai okaira utalnak, és függetlenek bármiféle alkotói szándéktól, sőt – ezt a józan belátáson kívül a hibajegyzék is bizonyítja – azzal tökéletesen ellentétesek.

²¹ STOLL, *i. m.*, 9.

²² MÜLLER Lajos, *„Küzdünk híven a forradalomért...”: Emlékek és gondolatok József Attiláról = József Attila emlékkönyv*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Szépirodalmi, 1957, 284. Ezúton is köszönjük Tverdota Györgynek a József Attila nyomdászati ismereteire vonatkozó információkat.

A Nyugtalanság völgye és a szövegkritikai problémák

Babitshoz és a *Nyugtalanság völgye* című kötethez visszatérve: a fent leírt helyzet komoly dilemmákat állít a kritikai kiadás sajtó alá rendezői elé. A kritikai kiadás – az MTA Textológiai Bizottsága által kidolgozott ajánlás²³ és a tudományos gyakorlat szerint – egy szöveg(együttes) „összes szövegforrását feltáró, jegyzetelt kiadás”. A *Nyugtalanság völgye* kapcsán először abba a problémába ütközünk, hogy labilissá válik a szövegforrások korrekt leírásának és eltéréseik ellenőrizhető regisztrálásának tudományos elve. Ha ugyanis a nyomdahibák véletlenszerűen szóródnak, s így az 1920-as kiadás szinte minden egyes példánya más, akkor a kötet által tartalmazott versek kritikai kiadásának szövegkritikai apparátusa – ha tudományosan korrekt eljárást követ – az adott kiadás minden példányát, vagy legalábbis az egyező módon hibás példányegyüttesét le kell, hogy írja, ami természetesen lehetetlen. Ha viszont a kiadás minden példányát nem lehet leírni, akkor könnyen elképzelhető, hogy elő fognak kerülni a későbbiek során olyan példányok, amelyekben a kritikai kiadás által nem regisztrált vagy nem pontosan regisztrált hibák tűnnek majd fel. Az első probléma tehát a sajtó alá rendezői munka ellenőrizhetőségét érinti.

²³ *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*, Irodalomtörténet, 2004/3, 328.

Ezt nem érezzük komoly problémának. Azt sikerült azonosítanunk, hogy a kiadás 20 sorát érintik a mechanikus hibák, ám hogy melyik példányban éppen mely sorok hibásak, és melyek nem, abban nem találtunk kiszámítható rendszert. Ha nincs rendszer, akkor nem megjósolható, hogy egy jövőben előkerülő példány mely sorai lesznek hibásak – ezért csorbul az ellenőrizhetőségi elv –, ám azt meg tudjuk mondani, hogy mely sorokban milyen típusú hibára kell számítani. Ezzel – véleményünk szerint – az ellenőrizhetőség tudományos elvének eleget tettünk. Nem kizárt persze, hogy a jövőben előkerül a *Nyugtalanság völgyének* egy olyan példánya is, ahol egy újabb – azaz 21. – helyen is betűkieséses nyomdahibára lel az olvasó, de úgy véljük, hogy ebben az esetben a hibák fent bemutatott véletlenszerűségét tudatosítva az olvasó pontosan azonosítani tudja majd a jelenséget, akkor is, ha éppen az a 21. hibatípus nincs a kritikai apparátusban.

A következő problémánk terminológiai jellegű. Kérdés ugyanis, hogy a *Nyugtalanság völgye* című kötet első kiadásának különböző változatait hogyan nevezzük meg? A következő a helyzet: ahogy a fent bemutatott Shakespeare-kiadások és az említett Schelling-kiadás kapcsán már láttuk, egyetlen kiadáshoz több szövegváltozat tartozik. Nem arról van tehát szó, hogy később utánnyomják a szöveget, javított, vagy átdolgozott kiadást készítenek, hanem egyidőben többféle szöveggel jelenik meg egyazon kiadás. (Fent már leírtuk, hogy ez lehet szándékos változtatás – javítás –

eredménye, de lehet véletlen, mechanikus hiba következménye is – mint a mi esetünkben.) A problémát az jelenti, hogy három különböző entitással állunk szemben. Van egyrészt a kiadás, ami Gyurgyák János definíciójával élve a mű „sokszorosított példányainak összessége, amelyek azonos megjelenési adatokkal jelentek meg.”²⁴ Jól látható, hogy a kiadás valamiféle idealitás – a definíció szerint „összesség” –, ami önmagában nem tárgy. Van másrészt az adott kiadás tárgyasulása: az egyes példányok. A problémánkat éppen az okozza, hogy általában (és főképp korunkban) a kiadás egyes példányai között legalábbis tipográfiaiilag nincs különbség, ezért a kiadást magát tárgyként képzeljük el. A kritikai kiadások is megnevezik a sajtó alá rendezett szöveg különböző kiadásait, és azokat egyetlen entitásnak véve regisztrálják a kiadás olvasatait – azt sugallva, az esetek döntő többségében nyilván helyesen –, hogy a kiadás összes példánya ugyanolyan olvasatokat hoz, vagyis betűre azonos szövegváltozatként áll ellőttünk. Ám esetünkben van egy harmadik entitás is. A kiadás azon példányainak együttese, amelyek tipográfiaiilag valóban egyeznek egymással, azaz ugyanazokat a nyomdahibákat tartalmazzák. Az ugyanolyan példányok egyazon példányegyüttest alkotnak. A kérdés: hogyan nevezzük meg ezt a példányegyüttest? Más szóval és visszatérve a fenti – az egyes olvasatok esetében bevett – terminológiához: hogyan nevezzük azon szövegforrások halmazát,

²⁴ GYURGYÁK János, *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, Bp., Osiris, 2005² (Osiris kézikönyvek), 344.

amelyek egyazon kiadáshoz tartoznak, és ugyanazokat a nyomdai variánsokat tartalmazzák. Nyomatnak? Lenyomatnak? Egyidejű nyomatnak? E szakszavak valójában sokféle nyomdaterméket jelölnek még akár a tudományos nyelvhasználatban is, úgyhogy inkább elállunk tőlük. A nyomda és könyvtörténeti szakkönyveket tanulmányozva nem találtunk egyértelmű terminushasználatot, ezért saját javaslattal állunk elő. Az angol, német, francia és olasz terminológiát hívjuk segítségül. Nézzük az eredményt:

Nyelv	Kiadás	Azonos példányok együttese
angol	edition	(simultaneous) issue
német	Edition, Ausgabe	Emission
francia	édition	émission (édition partagée)
olasz	edizione	emissione

Ezek alapján egy új terminus bevezetését javasoljuk a magyar textológusok számára: emisszió, ami az egyazon kiadás példányainak azon halmazát jelöli, amelyek tipográfiaiilag egyeznek, és ugyanazok a nyomdai variánsok jellemzik őket.

Ezzel a terminológiai problémát megoldottuk ugyan (legalábbis reméljük), immár egyetlen névvel tudunk utalni a *Nyugtalanság völgye* egymással egyező példányaira, de maradt még egy fogós dilemmánk. Babits verseinek kritikai

kiadásában hogyan tüntessük fel a különböző olvasatok regisztrálásakor az 1920-as *Nyugtalanság völgyének* olvasatait? Vagy amennyiben csak a *Nyugtalanság völgye* című kötetnek kívánjuk elkészíteni a kritikai kiadását, vajon a szövegkritikai apparátusban az első kiadás különböző emisszióit és azok nyomdai variánsait miként tüntessük fel? Elvileg persze nem jelentős a kérdés, hiszen könnyű kitalálni mindenféle jelzéseket. Például: NyV¹¹ = *Nyugtalanság völgye*, első kiadás, egyes emisszió; NyV¹² = kettes emisszió; NyV¹³ = hármas emisszió. Ugyanakkor ezzel a sorrendiséggel az időbeli egymásutániség képzetét keltjük, pedig fogalmunk sincs, hogy a különböző emissziók milyen időrendben követik egymást. Mindenesetre a különböző emissziókat el tudjuk látni rövidítésekkel, de vajon melyik lesz az igazi viszonyítási pontunk, amihez a többit mérjük? Ahogy fentebb jelöltük, nincs olyan általunk ismert példány (és ennek függvényében nincs olyan emisszió sem), amely minden szöveg helyen a jó (nyomdahiba nélküli) szövegvariánszt hozná, sőt még a később Babits által készített hibajegyzék sem tünteti fel az összes hibát, tehát azt feltételezzük, hogy minden emisszió (és minden példány) hibás. Amennyiben a sajtó alá rendező a *Nyugtalanság völgyének* első kiadását kívánja azonosítani, szükségszerűen egy soha nem létezett – minden olvasati helyen helyes variánszt hozó – szövegváltozatot kell előállítania, és ahhoz kell mérnie, hogy a különböző emissziók az egyes szöveghelyeken miként térnek el.

Vegyük észre, hogy a módszer ugyan első megközelítésben talán hasonlít a szerzői filológia legelterjedtebb módszertanára, vagyis az alapszöveg-kiválasztással dolgozó metódusra, de mégis valami egészen másról van itt szó. Az alapszöveg-választó módszer kijelöli a textológiai legjobbnak ítélt szövegforrást, ez lesz közzéje főszövege, és ahhoz mérten jegyzi a különböző szövegváltozatok eltérő olvasatait. Persze az alapszöveg is lehet hibás, s ilyenkor a szerkesztő a többi szövegváltozat vagy konjektúra (saját feltevés) alapján emendál (javít), s a főszöveg már a helyes olvasatot hozza. Az alapszöveg itt fizikai léttel bíró (vagyis valamiféle hordozón már rögzített) szövegforrást jelöl, míg a főszöveg a sajtó alá rendező szakmai munkája révén jön létre, vagyis tudományos konstrukció. A *Nyugtalanság völgyé*-nek első kiadása esetén a helyzet annyiban más, hogy értelmetlen alapszöveget választani, azt is létre kell hozni. Tudományoskodó akribia lenne a számtalan emisszió közül egyet választani, alapszöveggé kinevezni, majd folyamatos – egy másik (véletlenszerűen az adott helyen éppen helyes) emisszió olvasatait megjelölő – emendációval létrehozni a főszöveget. De ezt a gondolatot tovább fűzve, azt kell mondanunk, hogy az egyes emissziók elkülönítése is túlzott fontoskodás. Elég a hibás szöveghelyek regisztrációja, és annak világos kimondása, hogy e hibás nyomdai variánsok véletlenszerűen jelennek meg az egyes példányokban. De ezzel azt is kimondjuk, hogy a *Nyugtalanság völgye* 1920-as kiadásának egyet-

len (fizikailag létező) példánya sem tartalmazza az adott kiadás pontos szövegváltozatát, hiszen azt mi hoztuk létre.

Érdemes Debreczeni Attila terminológiáját segítségül hívni a textológiai helyzet pontos értelmezéséhez. A Csokonai életművének kronológiai rendjéről szóló munkája elméleti bevezető részében Debreczeni megkülönbözteti a szövegforrás, a szövegállapot, a szövegváltozat és a szövegidentitás fogalmait.²⁵ A „szövegforrás fizikailag létező, a vizsgált szövegkorpusz alapegységét képező dokumentum”. A mi esetünkben az 1920-as *Nyugtalanság völgyének* minden egyes példánya egy-egy szövegforrás. „A szövegforrás – állapítja meg Debreczeni – szövegállapotot rögzít, a szövegállapot tehát minden esetben fizikailag létező szövegforrásra vonatkozik.” S mivel az „egyazon szövegállapotot reprezentáló különböző szövegforrásokat *társszövegforrásoknak* nevezzük”, az 1920-as *Nyugtalanság völgyének* megegyező példányait – amit fentebb az emisszió terminussal neveztünk meg – *társszövegforrásoknak* is hívhatjuk. Jól látható, hogy a szövegállapot még kötődik a hordozóhoz, az azon megjelenő szöveg elvonatkoztatott (mondjuk így: tárgyiatlanított) formája. A „szövegváltozat” fogalmával lépünk még egyet: ezt ugyanis az egymástól különböző szövegállapotok konstituálják. „A szövegváltozat önmagában tehát nem fizikai létező, hanem viszonyfogalom: valódi kontextu-

²⁵ DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi, 2012, 18–19.

sa a szövegalakulás folyamata, ennek egyik stációjaként határozható meg leginkább.” Tegyük azonnal hozzá a „szövegidentitás” fogalmát, ami „a különböző szövegváltozatokban szövegszerűen megnyilatkozik, az eltérések ellenére is.” A szövegidentitás így a „változatok összességében testesül meg, beleértve a (filológiaiilag vagy logikailag) kikövetkeztethető, de fizikailag nem létezőket is.” Adódik a világos következtetés: „a szövegforrásnak van szövegállapota, a szövegnek szövegváltozata. A szöveg és szövegforrások közötti kapcsolat a szövegállapot–szövegváltozat csatolófelületén (interface) ragadható meg.”

Mindezt a saját esetünkben fordítva úgy összegezzük, hogy az 1920-as *Nyugtalanság völgyének* szövegforrásai (vagyis fizikailag létező példányai) több szövegállapotot rögzítenek (pontosan annyit, ahány emisszió létezik), amelyek aztán logikailag egyetlen szövegváltozatban nyilvánulnak meg. Ez lesz az a szövegváltozat, ami ugyan fizikailag soha nem létezett, hiszen mi hoztuk létre a nyomdai variánsok, (valójában) hibák szűrése segítségével, de nyilvánvalóan a szövegalakulás folyamatában ennek az „ideális” változatnak van textológiai jelentősége. A szövegidentitás pedig a *Nyugtalanság völgyének* immár nem csupán 1920-as, hanem Babits életében megjelent összes változatából létrejövő szöveg, amit éppen a születő kritikai kiadás hivatott majd bemutatni.

A fentebb részletezett problémafelvetés talán apróságnak tűnik a sajtó alá rendezői mun-

ka egészét tekintve, mégis olyan apróság, mely, mint egy homokszem, a teljes gépezet működésére kihathat. Ugyanakkor a szöveg materiális vonatkozásainak előtérbe kerülése a metafilológiai eszmefuttatásokban és magában a filológiai praxisban éppen ezeknek a korábban periferikusnak tekintett textológiai jelenségeknek a felértékelésével is járt, és legalábbis elvben akár még annak a posztmodern szövegkiadói gyakorlatnak a lehetősége is felmerült, mely lényegében szerkesztetlen szöveget ad közre szinte végtelen szerkesztői kommentárral.²⁶ A Babits-versek kritikai kiadása nem lesz ennyire radikális szövegkiadás, sőt abban az értelemben kifejezetten konzervatívnak mondható, hogy megtartja a legjobbnak ítélt alapszöveg alapján előállított főszöveg gyakorlatát. Tehát megkísérli létrehozni azt az ideális szöveget, legyen szó akár csak kéziratban létező, akár nyomtatott szövegváltozattal is rendelkező versről, mely korábban jó eséllyel sohasem létezett. Ugyanakkor az egyes művek többé-kevésbé eltérő, a szövegalkulás folyamatát mutató szövegváltozatai vagy éppen a *Nyugtalanság völgye* itt ismertetett nyomdahibáinak sajátosságai éppen azt mutatják, hogy „a szöveg mint egymást követő változatokon keresztül hagyományozódó instabil fizikai forma”²⁷ mindig a textológiailag ideálisnak gondolt szöveg provokációját jelenti.

²⁶ Stephen ORGEL, *What Is an Editor? = Shakespeare and the Editorial Tradition*, ed. S. O., Sean KEILEN, New York, Garland, 1999 (Shakespeare: The Critical Complex), V, 119.

²⁷ Donald Francis MCKENZIE, „A múlt: előszó”: *A Könyvészeti Társaság és a könyv története*, ford. NEMESKÉRI LUCA = *Metafilológia II...*, i. m., 354.